

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ (ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗРІЗ) SOCIAL FUNCTIONS OF AGE PSYCHOLOGY (INFORMATION ASPECT RESEARCH)

Актуалізується необхідність емпіричних лонгітюдних досліджень психології вікового розвитку людини, успіх яких визначається такими положеннями: 1) комплексним інформаційним змістом трьох історичних календарних площин («минуле – теперішнє – майбутнє») життєвого шляху; 2) принципом природовідповідності в розвитку (дискретність, циклічність, фазовість); 3) розробленням об'єктивної вікової періодизації. Названо основні суб'єктивні бар'єри для отримання об'єктивної інформації (відвертий дослідницький крен у «теоретизування проблеми» без належних емпіричних розвідок, недостатній методологічний дослідницький рівень дослідників, некоректне використання методів математичної статистики, незначеність змісту прикінцевих дослідницьких узагальнень). Акцентовано на важливості експериментального вивчення вікових та індивідуальних особливостей психічних станів, психічних процесів (передовсім уяви), емоційно-вольової сфери (передовсім волі), індивідуально-типологічних особливостей (здібностей), які є необхідними системними інформаційними передумовами для завершення пізнання будь-якої психологічної проблематики. Розроблено низку дослідницьких стратегій, які забезпечують перспективне вивчення вікового розвитку людини в руслі фундаментальної проблематики та формують пізнавальну альтернативу науковим уявленням про «ідеальну особистість», ситуативним дослідницьким спробам, недоказовим висновкам і прогнозам. Доведено, що вікова психологія як окрема галузь психологічного знання має бути освітнім фактором національної безпеки держави, експериментальною наукою, соціально призначення якої полягає у збереженні і зміцненні психічного здоров'я громадян, підвищенні в них продуктивності праці, формуванні громадянського світогляду, а також фундаментальною інформаційною основою для розроблення доказових парадигм у вивченні вікового та індивідуального розвитку.

Ключові слова: вікова періодизація, віковий розвиток, дослідницькі стратегії, пізна-

вальні бар'єри, принцип природовідповідності.

The need for the empirical longitudinal studies of the psychology of human age development was updated, the success of the research is determined by 1) the complex information content of the three historical calendar planes («past – present – future») of the life road; 2) the of applying the principle of conformity to nature (the parameters are as follows: discreteness, phase nature, cyclicity) in the study of age development was shown; 3) the development of the objective age periodization. The main subjective barriers to obtaining the objective information were named (the overt research tendency to «theorize the problem» without proper empirical investigations, insufficient methodological research level of studies, incorrect applying the mathematical statistics methods, uncertainty of the content of the final research generalizations). Emphasis was placed on the importance of the experimental study of the age and individual characteristics of mental states, mental processes (primarily, imagination), emotional-volitional sphere (primarily, will), individual-typological peculiarities (abilities), which make the necessary systemic information prerequisites for the completed study on any psychological issue. A number of research strategies were developed, which provide the perspective study of the age development of a person in the sphere of the fundamental issues and form the cognitive alternative to scientific ideas on the «ideal personality», situational research attempts, unprovable conclusions and forecasts. It was proved that age psychology as a separate field of the psychological knowledge should be an educational factor of the national security of the state, an experimental science, the social purpose of which is to preserve and strengthen the mental health of citizens, increase their work productivity, form a civic worldview, and also is a fundamental information basis for the development of the evidence based paradigms in the study of age and individual development.

Key words: age periodisation, age development, research strategies, cognitive barriers, the principle of conformity to nature.

УДК 159.942.6-053.6
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.13>

Поліщук В.М.

д.психол.н., професор,
професор кафедри психології
особистості та соціальних практик
Київський університет
імені Бориса Грінченка

Поліщук С.А.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Вступ. У ХХІ ст. парадигма вікової психології має стати обов'язковим освітнім фактором безпеки держави та її громадян через концентрацію і розв'язання актуальних *цільових освітніх перспектив*, (*пошукових стратегій*), спрямованих на збільшення пізнавальних масштабів свого дослідницького поля (як приклад: *віковий кризовий розвиток людини*) з перспективою розширення і поглиблення сфер практичного використання новітніх теоретико-емпіричних результатів у повсякденній діяльності людини на основі передовсім експериментальних лонгітюдів, які зараз здебільшого перебувають за межами наукового пошуку, та дійсно перспективних, а не ситуативних, наукових розвідок, які надають локальну і таку ж ситуативну інформа-

цію, а, отже, не можуть претендувати на завершену значущість і прогностичність отриманого знання.

Вирішальною світоглядною настановою для цієї парадигми є наукові уявлення про вікову психологію як експериментальну науку з ефективним (перевіреним, надійним) методологічним інструментарієм, призначеного для пізнання навколишньої дійсності, взаємного пізнання і самопізнання у розрізі актуальної психологічної проблематики, сформованої у відповідь на реальний, а не кон'юнктурний чи навіть «модний», соціальний запит. Її структурно-функціональний зміст активно розроблявся українськими науковцями у 1970–2000-тих рр. (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук,

Г. Костюк, Д. Ніколенко, Л. Подоляк, Л. Проколієнко, В. Раєвський, О. Скрипченко та ін.), продовжуючись у тематичних наукових здобутках початку XXI ст. (І. Булах, Е. Гуцало, Т. Зелінська, Р. Павелків, О. Кульчицька, М. Папуча, Л. Просандеева, М. Савчин та ін.), завдяки чому істотно розширилася інформаційна база про вікове становлення людини в умовах різних трансформацій (соціальних, економічних, політичних, культурологічних, пандемічних тощо) з можливістю її оперативного використання у повсякденній психопрофілактичній, психокорекційній та психоконсультативній діяльності психолога.

Концептуально у системі її розв'язання повинні домінувати теоретичні знання, оскільки лише вони, передбачаючи аналіз життєвих явищ на раціональному, а не ірраціональному чи споглядальному рівнях, формулюють доказові гіпотези, відповідно перешкоджаючи продукуванню домислів і розповсюдженню спотвореної інформації, у чому, власне, полягає провідна функціональна роль вікової психології у системі загальнонаукового і психологічного знання (треба розробляти «ту теорію», яка є практичною»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вікова психологія XXI ст. призначена задовольняти посилений соціальний запит на своє знання через експериментальне вивчення вікового розвитку, де, з одного боку, в інтервалі «до досягнення 12 років життя» домінує феноменологія «дитинознавства», дослідницький стан якого неминуче розповсюджується на наступні вікові періоди, що цілком закономірно, оскільки без знання «дитячого розвитку» сумнівно успішно осмислити передовсім феномени «підлітковий розвиток» і «юнацький розвиток», а, з другого, – сформувалося масштабне «емпіричне узбіччя» у вивченні якраз тривалого у календарному часі «постюнацького» діапазону з масштабним домінуванням невизначених і часто споглядальних характеристик періодів «зрілості» і «старості». У зв'язку з цим, у викладі інформації ми використовуємо окремі знакові дослідницькі анонси [1; 4; 5; 6], а також власні тематичні наукові уявлення [2; 3], систематизовані за результатами авторського наукового пошуку упродовж 2010–2022 рр.

Метою статті є оприлюднення інформації про соціальну функціональність вікової психології у доказових теоретико-практичних координатах актуальної проблематики, увиразненої в умовах сучасних соціальних викликів, де домінуючою є зараз воєнна експансія для суверенності України, самого факту життєдіяльності українського етносу та українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальна наукова проблема у віковій

психології – це усвідомлена необхідність об'єктивного пізнання у конкретному віковому періоді життєвого шляху людини 1) його різнопланових функціональних *смислів*, або системних характеристик, «*нової*» (досі «*невідомої*») *життєвої якості* (наприклад, особистісних новоутворень) або 2) досі «*невідомих*» таких *смислів* уже у «*відомої*» *життєвої якості* – для з'ясування *їхнього* прогресуючого чи регресуючого впливу (детермінанти; констатація особливостей перебігу; прогноз) на процес і результативність індивідуальної особистісно-професійної самореалізації, рівень індивідуальної соціальної захищеності, що, зрештою, визначає безпеку країни (кінцева мета – наукове відкриття про зміст «історичного» та «логічного» у віковому розвитку).

Успішність дослідження наукової проблеми визначається комплексним інформаційним відображенням цих *смислів* у трьох календарних життєвих площинах («минуле – теперішнє – майбутнє»), де останній («майбутнє») належить вирішальна констатувально-прогностична роль у виробленні новітніх фундаментальних і прикладних тематичних технологій, призначених, наприклад, для розроблення дієвого психологічного супроводу, сконцентрованого на врахуванні психологічних особливостей вузьких вікових інтервалів (11–12; 12–13 рр. тощо) у межах широких вікових діапазонів типу «молодший шкільний вік», «підлітковий вік», «юнацький вік». У низці базових методологем, які в такому випадку визначають специфіку дослідницької процедури та відповідні очікування від неї, перебуває принцип природовідповідності розвитку (параметри: дискретність, циклічність, фазовість) як необхідна умова доказового вивчення провідної проблеми вікової психології, де фокусується адресне призначення наукового продукту (їдеться про об'єктивну вікову періодизацію, яка незалежно від історичного часу показує природні закономірності життєвого шляху, а не суб'єктивні авторські вподобання). Результативному застосуванню цього принципу (як і інших перспективних пізнавальних положень) у вивченні «нагальних» життєвих проблем перешкоджає низка суб'єктивних *пізнавальних бар'єрів*, наприклад:

1. *Дослідницький крен у «теоретизування проблеми» без належних емпіричних розвідок.* Як наслідок, отримані висновки вже попередньо є споглядальними, тобто ставлять під сумнів отриману інформацію. Характерно, що тут, як «форма самозахисту», часто використовується стандартний вислів типу «*надійність* і вірогідність результатів дослідження забезпечувалася. *надійних* і валідних діагностичних методик, поєднанням якісного і кількісного аналізу емпіричних даних, репрезентативністю вибірки та застосуванням мето-

дів математичної статистики із залученням сучасних програм оброблення даних», який, однак, уже попередньо суперечливий хоча б через такі можливі питання: 1) яке смислове поєднання двічі вжитого тут поняття «надійність»? 2) у чому полягає сутність аргументації, що використання статистичних методів та «... сучасних програм...» дійсно є доцільним?

2. *Недостатній методологічний дослідницький рівень*, що виявляється у недосконалії чи навіть відсутній авторській позиції (концепції) про власне розуміння функціональної значущості досліджуваної проблематики, коли власні висновки анонсуються з посиланням на вже відомі узагальнення (як правило, попередньо відомі). Такі «новітні формулювання» лише ускладнюють розуміння проблеми, формуючи у молодих дослідників хибні уявлення про стан її «недостатнього розроблення», що виявляється у дублюванні її смислових аспектів, які насправді є синонімічним повтором та ілюзорним переконанням, що «цю проблему» ще ніхто ніколи (!) не вивчав.

3. *Некоректне використання методів математичної статистики*. Розпочнемо, принаймні, з трьох методологічних застережень: 1) не потрібно «віддавати данину соціальній моді» типу «всі так роблять»; 2) важливо за математичними розрахунками побачити і, головне, не втратити людину з її повсякденними клопотами; 3) не може бути «статистики» «заради статистики».

Математичне вивчення зв'язків у структурно-функціональних особливостях життєвих явищах (чи між окремими життєвими явищами) дійсно необхідне, але лише тоді, якщо базується на *якісному аналізі*, тобто математичні методи не потрібно протиставляти *іншим* методам *якісного аналізу*, а, отже, підмінити *його* (наприклад, природне спостереження за своїм потенціалом може перевершити комплекси спеціальних методів чи методик). Крім того, відбувається підміна якісного аналізу вже кількісними даними, які можуть розглядатися поза контекстом вікових та індивідуальних особливостей людини і різнопланових соціальних впливів. Так, використовуючи коефіцієнти Дж. Стьюдента, П. Пірсона, автори часто навіть не роблять спроби з'ясувати «сутність математично встановлених переваг порівнянню з попередніми даними». Типовою помилкою є використання суб'єктивних інтервальних шкал, причому навіть не апробованих, проте з претендуванням на масштабні висновки, тоді як у віковій психології домінують якраз порядкові шкали.

4. *Незрозумілість прикінцевих дослідницьких узагальнень* як логічних завершень наукової праці. Часто вони настільки очевидні та загальновідомі, що не потребують ніяких доведень. Це також декларативні судження, де від-

сутня будь-яка конкретика, наприклад: «нами розкрито склад і структуру міжпредметних зв'язків ... (про який склад і структуру «Чого» йдеться?). У цьому ж невизначеному смислово-вому руслі використовуються формулювання типу «на засадах комплексного підходу», «системного підходу» без пояснення специфіки «підходу» у конкретному досліджуваному випадку [1].

На такому недосконалому дослідницькому полі без належної уваги вже тривалий історичний час залишається архіважливе експериментальне вивчення вікових та індивідуальних особливостей психічних станів, психічних процесів (передовсім – уяви), емоційно-вольової сфери (передовсім – «воля»), індивідуально-типологічних особливостей (здібності), які є необхідними системними інформаційними передумовами для завершеного вивчення іншої будь-якої психологічної проблематики, яка в кінцевому рахунку неминуче має розглядатися у межах провідних системних характеристик певного вікового вузького діапазону як відображення внутрішньої логіки розвитку у системі, як зазначалося, загальних пізнавальних тенденцій окремих вікових періодів (дошкільного віку, молодшого шкільного, підліткового тощо). У професійній діяльності, пов'язаній з міжособистісними стосунками, для розуміння психології вікового розвитку особистості ХХІ ст. досі тенденційно можуть використовуватися знання, систематизовані ще радянською психологією, але в умовах відсутності знову-таки загальноприйнятих вікових меж життєвого шляху особистості. Як наслідок, разом із мимовільною підміною поняття «підлітковий вік» поняттями «юнацький вік», «ранній юнацький вік», «криза підліткового віку», а поняття «криза 7 років» – поняттям «початковий етап молодшого шкільного віку» тощо, часто відбувається ненавмисна підміна адресного розроблення і використання навчально-виховних технологій, що неминуче впливає на стан фізичного і психічного здоров'я усіх суб'єктів вікових взаємин.

Формування і формулювання актуальної проблематики вікової психології має демонструватися у форматі перспективних дослідницьких стратегій, зміст яких визначається 1) системою її предметних зв'язків з іншими науковими галузями (передовсім – філософія, історія, педагогіка, математика) і галузями психологічного знання (передовсім – загальна психологія, соціальна психологія, педагогічна психологія), коли з допомогою суміжної тематичної інформації у професійну практику психолога результативно впроваджується синергетичний принцип, який дозволяє усім суб'єктам взаємин комплексно осмислювати таку проблематику і прогнозувати способи її розв'язання, 2) показом теоретико-методо-

логічної значущості її історичного аспекту, де актуалізуються «минулі» забуті або напівзабуті авторські відкриття, 3) розумінням феномена «Людина» як комплексної полісистеми, яка розвивається за законами своєї окремої моносистеми (біологічна, соціальна, психологічна) з масштабним віковим (типовим) та індивідуальним (нетиповим) психологічним різноманіттям, внаслідок чого отримує свою вікову унікальність, 4) базовим тлумаченням сутності вікового розвитку на основі експериментально перевіреного припущення Л. Виготського, згідно з яким «ключ» до розуміння його закономірностей полягає в особливостях симптомокомплексів великих кризових (наприклад: «криза 13 років», «криза 23 років») і малих («криза 7 років», «криза 17 років» тощо) нормативних (перехідних) періодів, які з регулярною циклічністю повторюються у будь-яких соціальних умовах:

Стратегія 1. Розроблення інтегративних теорій вікового розвитку через синтез вагомих концептуальних вітчизняних і західноєвропейських здобутків та актуального освітнього запиту. *Очікуваний результат, або соціальне призначення стратегії:* створення оперативних і довгострокових прогнозів про особливості життєвого шляху людини на основі його зіставлення із психологічним змістом конкретних вікових інтервалів.

Стратегія 2. Розвінчування традиційних життєвих стереотипів, коли знання психології дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, підлітків, юнаків, дорослих начебто уже попередньо обмежуються використанням, як правило, лише у системі освіти або сімейних взаєминах. Насправді вони потрібні також для інженерної, економічної, юридичної психології, психології реклами, психології засобів масової інформації, психології управління, психології менеджменту, проектування професійної кар'єри тощо і з соціальним плином часу дедалі актуалізуються. *Очікуваний результат:* оптимізація особистісно-професійних взаємин, підвищення продуктивності праці, збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я громадян.

Стратегія 3. Системне теоретико-емпіричне вивчення психології дорослості, яка залишається малодослідженою порівняно з попередніми віковими інтервалами, зокрема не лише через традиційні поперечні зрізи, а відсутність лонгітюдних розвідок з використанням експериментальних змінних. Так, «психологія літнього віку» належить до тих наукових тем, де життєвий досвід старших поколінь надійно гуртує суспільство у ситуації наростаючих воєнних, терористичних викликів і загроз. *Очікуваний результат:* систематизація доказової інформації про віковий розвиток; обмеження споглядальних міркувань і висновків,

які призводять до термінологічної невизначеності, хаосу у виокремленні вікових періодів життєвого шляху (наприклад: «криза середнього віку», «криза 30 років», «криза 40 років», «криза середини життя») без доказових емпіричних даних, внаслідок чого превалювання суб'єктивного тлумачення вікового місцезнаходження людини унеможливорює адекватні дослідницькі перспективи вікової психології як науки.

Стратегія 4. З'ясування специфіки психологічних феноменів, симптомокомплексів, законів життєдіяльності людини в екстремальних і надзвичайних ситуаціях. *Очікуваний результат:* успішність будь-якої професійної діяльності визначається не лише рівнем академічної підготовки (знання, уміння, навички), а також реальними і потенційними можливостями вікового самопізнання, масштабною орієнтацією у механізмах вікової та індивідуальної взаємодії інших людей і окремих соціальних груп (сім'я, ровесники, різновікові чи одновікові професійні групи тощо).

Стратегія 5. Використання для вивчення вікового розвитку перевіреного дослідницького інструментарію разом із розробленням та адаптацією нових методів, методичних рекомендацій, комплексних тематичних програм, де дослідницькими пріоритетами, які з 1980-тих рр. відійшли на вторинний план у дослідницькому полі, є вікова динаміка психічних структур (стани, процеси, властивості) і особистісних новоутворень (егоцентризм, довільність дій, внутрішній план дій тощо). *Очікуваний результат:* 1) формування передовсім у фаховому середовищі світоглядного спротиву спрощеним теоретичним знанням, споглядальним тлумаченням психологічних особливостей людини, сформованих на основі власного суб'єктивного досвіду у поєднанні з відсутністю емпіричних доказів; 2) світоглядне несприйняття розповсюдженої з початком XXI ст. у системі освіти тенденції «зниження фундаментальної теоретичної підготовки психологів» через пропагування професійного прагматизму, який не виходить за межі аудиторної «педагогіки фокусу», «відриваючи» майбутнього фахівця від соціальних реалій; штучного дроблення галузевих психологічних знань і такого ж виокремлення «навчальних дисциплін», приречених на взаємне інформаційне дублювання; продукування сумнівних психологічних технологій, які більше впроваджуються на харизмі «психолога-тренера» разом із спекулятивною маніпуляцією інформацією, яка базується найбільше на власній недосконалій професійній підготовці, суб'єктивному всезнайстві, некритичності, завищеній самооцінці тощо, фрагментарних уявленнях слухачів про певне життєве явище; 3) психологічне просвітництво громадян про специфіку їхнього

вікового та індивідуального розвитку з метою самодостатнього особистісно-професійного становлення, спрямованого на досягнення максимального комфорту в особистому житті та професійній кар'єрі.

Насамкінець, ці стратегії формують пізнавальну альтернативу *1) науковим уявленням про «ідеальну особистість»*, коли методологічний принцип «як повинно бути» ігнорує принцип «як є насправді», *2) спорадичним дослідницьким спробам*, які, як правило, обмежені у календарному часі і «замикаються» на локальних чи нерепрезентативних вибірках, які продукують «загальне знання» про людину і, зрештою, *недоказові висновки і прогнози*, *3) реальному чи потенційному дослідницькому вакууму*, як зазначалося, про вікову специфіку передовсім природи психічного (станів, процесів, індивідуально-типологічних особливостей).

Висновки. 1. Вікова психологія – це 1) експериментальна наука, соціальне призначення якої полягає у збереженні і зміцненні психічного здоров'я людини, підвищенні в неї продуктивності праці, формуванні громадянського світогляду, 2) інформаційна основа для конструювання доказових пізнавальних парадигм розвивального навчання і виховання, розуміння людиною сутності і значущості індивідуальних життєвих стадій для розвитку у себе довільності дій і поведінки у ситуаціях комфортних (або некомфортних) особистих взаємин і, як наслідок, досягнення бажаного життєвого

успіху. 2. Ігнорування базових дослідницьких настанов, зокрема принципу природовідповідності у розвитку, для вивчення «актуальної проблематики», пізнавальним ядром яких є феномен «вікова періодизація», обов'язково призводить до продукування «книжкового знання» – догматичного, спрощеного («примітивного»), компілятивного, яке, у свою чергу, закономірно стає інформаційною основою для 1) формулювання схожої «проблеми», актуальної хіба що в уявленнях її автора, і, зрештою 2) уже, на жаль, стабільної дискредитації наукового психологічного знання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. 192 с.
2. Поліщук В. М. Віковий кризовий розвиток людини: від народження до дорослості. Суми: ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2020. 460 с.
3. Поліщук С.А. Психологічні практики в системі підготовки практичних психологів. Суми : Університетська книга, 2019. 134 с.
4. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці. К. : АПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих ; Одеса : Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
5. Савчин М. В. Вікова психологія. К. : Академвидав, 2020. 360 с.
6. Титаренко Т. М. Життєві кризи: технології консультування. К. : Главник, 2007. Ч. 1. 144 с.